

تبیین ملاحظات دفاعی – امنیتی مرز ایران و عراق در منطقه ایلام براساس شاخص‌های جغرافیایی

علی حنفی^۱

چکیده

توجه به موقعیت استراتژیک ایران در منطقه خاورمیانه و حضور مداوم تهدیدات خارجی، اتخاذ تمهیدات لازم در حفظ و حراست از تمامیت ارضی کشور یک ضرورت است. موقعیت جغرافیایی منحصر به فرد ایران، این کشور را در شرایطی قرار داده است که در بیشتر منازعات منطقه‌ای و جهانی مورد تعرض و یا حداقل مورد طمع کشورهای متخاصم بوده است؛ بنابراین با توجه به حضور نظامی قدرت‌های منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای و نیز وجود طیف گسترده تهدیدات بالقوه و بالفعل کانون‌های بحران در پیرامون کشور، ما را بر آن می‌دارد که همواره با انجام اقدامات و تدابیر مؤثر پدافندی، خود را برای مقابله با تهدیدات دشمن آماده کنیم. آمایش دفاعی و شناخت نقاط قوت، ضعف، فرصت و تهدید از مسائل مهمی است که می‌تواند باعث بالا رفتن کارایی و اثربخشی نیروهای نظامی در مواقع بحران و تهدیدات نظامی گردد. در این تحقیق به تبیین ملاحظات دفاعی و امنیتی مرز ایران و عراق در منطقه ایلام براساس شاخص‌های جغرافیایی پرداخته شده است. بدین‌منظور از داده‌های مختلف توپوگرافی، زمین‌شناسی، تصاویر ماهواره‌ای و اقلیمی استفاده گردیده است. در نهایت براساس شاخص‌های جغرافیای نظامی، ملاحظات دفاعی و امنیتی مناطق مرزی ایران و عراق در استان ایلام تبیین و اوضاع منطقه از لحاظ ارزش نظامی و ویژگی‌های جغرافیایی مورد مطالعه قرار گرفت.

واژگان کلیدی: ملاحظات دفاعی امنیتی، آمایش دفاعی، مرز ایران و عراق، منطقه ایلام

۱. (*نویسنده مسئول): دانشیار اقلیم‌شناسی، گروه جغرافیا، دانشگاه افسری امام علی (ع)، تهران، ایران.

مقدمه

آمایش سرزمین مجموعه‌ای از دانش‌ها، فنون، اصول، سیاست‌ها، برنامه‌ها، اقدامات و عملیات هماهنگ و منسجمی است که به منظور سامان‌دهی و نظم بخشیدن به فضاها و مکان‌های زیستی و جغرافیایی به کار گرفته می‌شود. آمایش سرزمین در مفهوم کلی دانشی است که در زمینه سازماندهی فضاها و مکان‌های جغرافیایی از منظر شرایط مختلف طبیعی شامل اقلیم و آب و هوا، ژئومورفولوژی و زمین‌شناسی، حیات گیاهی و جانوری، مخاطرات طبیعی (نظیر سیلاب‌ها و زمین لرزه‌ها) و... و نیز شرایط انسانی از قبیل ابعاد اجتماعی و جمعیتی، ابعاد اقتصادی (شامل بخش‌های اقتصادی مختلف)، ابعاد فرهنگی، مخاطرات انسانی و ... به بحث و بررسی می‌پردازد. همچنین آمایش سرزمین در بعدی دیگر به بررسی مسائل و چالش‌های امنیتی و سیاسی نیز می‌پردازد. از آنجایی که قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران حفظ منابع حیاتی و دفاع سرزمینی را بر عهده نیروهای مسلح گذاشته و تأمین اهداف دفاعی و نظامی، پاسخگویی مناسب و به موقع به تهدیدات در چارچوب مبانی و اصول، جزو وظایف اصلی آن می‌باشد و از سوی دیگر، استقرار سرزمینی یگان‌های نظامی و ایجاد یگان‌ها یک امر الزامی جهت پیگیری مأموریت‌های محوله است، لذا آمایش دفاعی همانند توسعه از اهمیت والایی برخوردار است.

موقعیت جغرافیایی ایران در منطقه، این کشور را در شرایطی قرار داده است که در بیشتر منازعات منطقه‌ای و جهانی مورد تعرض و یا حداقل مورد طمع کشورهای متخاصم بوده است (علی‌نژاد و عابدی، ۱۳۹۳). بنابراین با توجه به حضور نظامی قدرت‌های فرامنطقه‌ای و نیز وجود طیف گسترده تهدیدات بالقوه و بالفعل کانون‌های بحران در پیرامون کشور، ما را بر آن می‌دارد که همواره با انجام اقدامات و تدابیر مؤثر پدافندی، خود را برای مقابله با تهدیدات دشمن آماده کنیم. مکان‌یابی فرآیندی که از طریق آن می‌توان بر اساس شرایط تعیین شده برای یک کاربری مشخص و با توجه به منابع و امکانات موجود، بهترین محل

مناسب را تعیین نمود. مکان‌یابی درست و اصولی مراکز حساس نظامی، یکی از مهمترین اقداماتی است که موجب کاهش قابل‌توجه هزینه‌های بعدی مرتبط با فعالیت‌ها و پیشامدهای مربوط به این مراکز خواهد بود و با افزایش قابلیت پدافند غیرعامل این مراکز، ضریب امنیتی آن‌ها را افزایش و احتمال حملات دشمنان و اثرات تخریبی حملات احتمالی را کاهش خواهد داد (نصیری، ۱۳۸۸: ۲). پدافند از لحاظ لغوی مترادف با دفاع بوده و به دو بخش دفاع عامل و دفاع غیرعامل تقسیم می‌گردد. دفاع عامل مبتنی بر فعالیت نیروهای مسلح و متکی بر تسلیحات و تجهیزات نظامی است که بر عهده نیروهای نظامی است. پدافند غیرعامل به مجموعه اقداماتی اطلاق می‌گردد که مستلزم به‌کارگیری جنگ‌افزار نبوده و با اجرای آن می‌توان از ورود خسارات مالی به تجهیزات و تأسیسات حیاتی و حساس نظامی و غیرنظامی و تلفات انسانی جلوگیری کرد یا میزان این خسارات و تلفات را به حداقل ممکن کاهش داد (رضایی و سنبلی، ۱۳۹۲: ۱۱). در زمان‌های گذشته چنین دفاعی مرسوم بوده است و هنوز آثار آن در محلات قدیمی شهرها مشاهده می‌گردد؛ برای مثال وجود کوچه‌های تنگ و باریک به همراه سقف‌های کوتاه از تاخت‌وتاز اسب در داخل محیط‌های شهری جلوگیری می‌نماید یا اتصال بام ساختمان‌ها به یکدیگر به دفاع بهتر از شهرها کمک می‌کرده است. همچنین وجود قلعه و برج و بارو و خندق‌ها در مناطق شهری نمایانگر پدافند غیرعامل می‌باشد. با گسترش شهرها و تغییر جنگ‌ها و محورهای تهدید نقش پدافند غیرعامل پیچیده‌تر شد و متأسفانه در کشور ما پیشرفت مناسبی نداشته است. امروزه هم‌زمان با پیچیده‌تر شدن جنگ‌ها و به‌کارگیری فن‌آوری‌های نوین در جنگ‌های اخیر، پدافند غیرعامل نیز چهره‌های متفاوتی را به خود گرفته است. در حال حاضر عمده‌ترین هدف پدافند غیرعامل، ایمن‌سازی و کاهش آسیب‌پذیری زیرساخت‌های موردنیاز مردم است تا به‌تدریج شرایطی را برای امنیت ایجاد نماید. این اقدامات اگر به‌صورت یک برنامه‌ریزی و طراحی در توسعه نهادینه شود، در آینده تداعی‌گر آینده‌ای

روشن در زمینه پدافند غیرعامل باشد. عوامل جغرافیایی در اتخاذ تدابیر کارآمد جهت پدافند غیرعامل در مکان‌گزینی جهت مقابله با تهدیدات طبیعی و همچنین تهدیدات انسانی (نظامی) اثر قاطعی دارد که گاه به‌عنوان یک عامل مثبت و زمانی به‌صورت یک عامل منفی و بازدارنده عمل می‌کنند. انجام مطالعات و اخذ تصمیم به‌منظور انتخاب یک مکان مناسب برای مراکز جمعیتی (شهر) و ساخت آن‌ها مستلزم صرف هزینه‌های زیادی است و به لحاظ امنیتی نیز فوق‌العاده حائز اهمیت است. به‌کارگیری و توجه به اصول دفاع غیرعامل به‌ویژه مکان‌گزینی مناسب مراکز جمعیتی و لحاظ نمودن نقش عوامل جغرافیایی بر آن‌ها می‌تواند به‌طور چشمگیری از اتلاف نیروها، هزینه‌ها و سرمایه جلوگیری نماید (فخری، ۱۳۹۱). در سال‌های اخیر مطالعات گسترده‌ای در زمینه مکان‌یابی با رویکرد دفاع غیرعامل صورت گرفته است که از مهمترین آن‌ها می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

مندوزا و همکاران^۱ (۲۰۰۲) با ترکیب روش‌های تحلیل چند معیاری و GIS، شرایط زمین را برای مکان‌یابی مناطق آموزش نظامی، ارزیابی کرده و از سه معیار وضعیت فرسایش، درصد پوشش گیاهی و شرایط برد سلاح برای منعکس کرده تأثیرات آموزشی بهره برد. کارسون^۲ (۲۰۰۷) خطرات اردوگاه‌های ارتش آمریکا را در مناطقی مانند عراق، افغانستان، کوزوو و بوسنی هرزگوین را بررسی کرد و به انتخاب یک مکان مناسب برای استقرار نیروهای آمریکا در کوزوو پرداخت. کیانگ و همکاران^۳ (۲۰۱۱) به بررسی انتخاب پناهگاه‌های اضطراری در مناطق کوهستانی ونچون پرداختند. مولوی (۱۳۷۸) به مکان‌گزینی یک لشکر نمونه در یک عملیات آفندی با استفاده از سیستم اطلاعات جغرافیایی و سنجش‌از دور در منطقه زاویه واقع در شمال شهرستان ساوه پرداخت. نصیری (۱۳۸۸) ضمن شناسایی عوامل مؤثر در مکان‌یابی مراکز حساس نظامی با تأکید بر عامل پدافند

1. Mendoza and etal

2. Corson

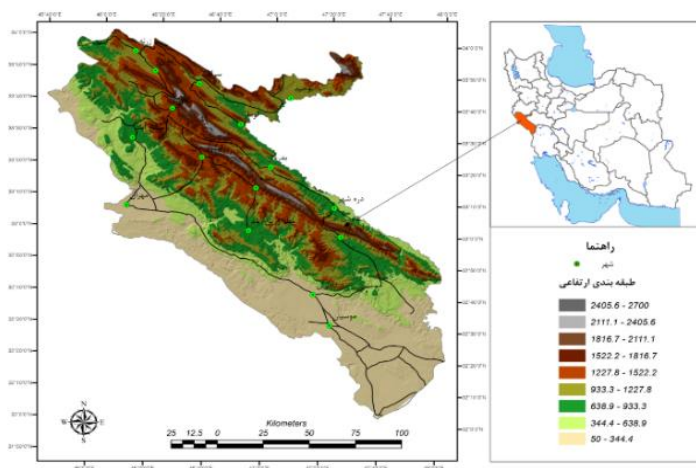
3. Qiang and etal

غیرعامل، الگویی جهت مکان‌یابی این مراکز در سطح تهران بزرگ ارائه داده است. فتحی (۱۳۸۹) به تحلیل ژئومورفولوژیکی مکان‌گزینی مراکز نظامی موجود در دامنه‌های غربی کوهستان واقع در شهر تبریز، مراکز آموزش ۳ عجب‌شیر و گروه ۱۱ توپخانه مراغه و سایر مراکز نظامی موجود در محدوده مورد مطالعه پرداخت. فخری (۱۳۹۱) در رساله دکتری خود به بررسی ژئومورفولوژی زاگرس جنوب شرقی (شمال تنگه هرمز) و تأثیر آن بر دفاع غیرعامل از مراکز حیاتی، حساس و مهم (با تأکید بر مکان‌یابی) پرداخته است. حنفی و موسوی (۱۳۹۲) در پژوهشی به مکان‌یابی مراکز حساس و مهم نظامی در مناطق مرزی ایران و ترکیه با توجه به شاخص‌های هیدروژئومورفوکلیمایی با رویکرد پدافند غیرعامل پرداخته و مناطق بسیار مناسب و مناسب را در این زمینه شناسایی کردند. صادقی و همکاران (۱۳۹۳) به تحلیل مکانی - فضایی مراکز انتظامی بر اساس اصول پدافند غیرعامل با تأکید بر معیارهای کالبدی - طبیعی، اجتماعی و اقتصادی (مورد مطالعه: شهر بیرجند) پرداخته و به این نتیجه رسیدند که ۴۵ درصد از سطح شهر بیرجند بر اساس اصول پدافند غیرعامل مناسب و بسیار مناسب است. پاشازاده و همکاران (۱۳۹۳) در تحقیقی به تحلیل نقاط بهینه استقرارگاه‌های نظامی بر مبنای ملاحظات دفاعی و امنیتی با استفاده از GIS (مطالعه موردی: استان اردبیل) پرداختند و به این نتیجه رسیدند که از کل مساحت استان اردبیل، حدود ۴/۷۶ درصد از مساحت آن جزء مناطق با مکان‌گزینی استقرار بسیار مناسب و ۱۳/۱۲ درصد از آن جزء مناطق با مکان‌گزینی استقرار مناسب می‌باشند. آفتاب و همکاران (۱۳۹۵) در پژوهشی به مطالعه تأثیر عوامل جغرافیایی بر پدافند غیرعامل در مناطق مرزی استان آذربایجان غربی (با تأکید بر مکان‌یابی مراکز نظامی) پرداختند. در این پژوهش با استفاده از مدل ANP و در رویکرد تلفیقی با GIS مکان‌های حساس و مهم نظامی در مناطق مرزی آذربایجان غربی بر اساس ۱۲ معیار شناسایی گردید. لطفی و همکاران (۱۳۹۵) به مکان‌یابی نقاط بهینه برای اردوگاه‌های دانشگاه افسری امام علی(ع) با

استفاده از روش تلفیقی GIS و مدل برنامه‌ریزی خطی پرداختند. بدین منظور ابتدا با استفاده از روش AHP و پردازش داده‌های مکانی و غیرمکانی در محیط GIS تعداد ده نقطه مناسب شناسایی گردید و سپس ارزش‌های به‌دست‌آمده برای هر مکان وارد تابع هدف مدل برنامه‌ریزی صفر و یک شدند و بعد از اعمال محدودیت‌های مالی و ... یک نقطه برای احداث و برپایی اردوگاه مشخص گردید. جعفرزاده و ولی‌زاده (۱۳۹۷) در پژوهشی به مکان‌یابی پادگان نظامی در شهر اردبیل با رویکرد پدافند غیرعامل (با استفاده از تلفیق سنجش‌ازدور، GIS و روش‌های تصمیم‌گیری چند معیاره) پرداختند. در این پژوهش پس از تعیین معیارهای مناسب در مکان‌یابی، پهنه‌های مناسب برای ایجاد پادگان مشخص و در نهایت بعد از وزن دهی به لایه‌ای اطلاعاتی، مناطق مناسب به‌عنوان بهترین نقاط با اولویت‌های اول تا سوم برای جانمایی پادگان تعیین گردید.

موقعیت جغرافیایی منطقه مورد مطالعه

استان ایلام در غرب کشور ایران بین مدارات ۳۲ درجه و ۴ دقیقه تا ۳۴ درجه و ۱ دقیقه عرض شمالی و همچنین بین نصف‌النهارات ۴۵ درجه و ۲۴ دقیقه تا ۴۸ درجه طول شرقی از نصف‌النهار مبدأ واقع شده است. منطقه ایلام از طرف شمال به استان کرمانشاه، از طرف جنوب به استان خوزستان و استان العماره کشور عراق و از شرق به استان لرستان و از سمت غرب با استان‌های کوت و العماره کشور عراق هم‌مرز می‌باشد. طول منطقه ۲۲۰ کیلومتر و عرض آن ۱۰۰ کیلومتر و مساحت آن ۲۲۰۰۰ کیلومتر مربع یا معادل ۱/۳ درصد وسعت کشور ایران می‌باشد. موقعیت جغرافیایی و طبقه‌بندی ارتفاعی منطقه ایلام در شکل (۱) نشان داده شده است.

شکل (۱): توپوگرافی و موقعیت جغرافیایی منطقه ایلام

روش‌های پژوهش

نوع پژوهش حاضر بر اساس هدف از نوع کاربردی و روش بررسی آن توصیفی - تحلیلی است. پس از بررسی مبانی نظری از طریق روش اسنادی به توصیف و تحلیل ویژگی‌های مرتبط با محدوده پژوهش پرداخته شده است. روش گردآوری اطلاعات از طریق بررسی متون، منابع، کتب، مقالات و بررسی نقشه‌ها و مصاحبه و مشاهده قرار دارد و روش بررسی یافته‌ها به صورت کیفی است. همچنین داده‌های فضایی موردنیاز این تحقیق از تصاویر ماهواره لندست ۸ و نقشه‌های رقومی شده، تصاویر ماهواره‌ای و مطالعات میدانی استخراج شده است.

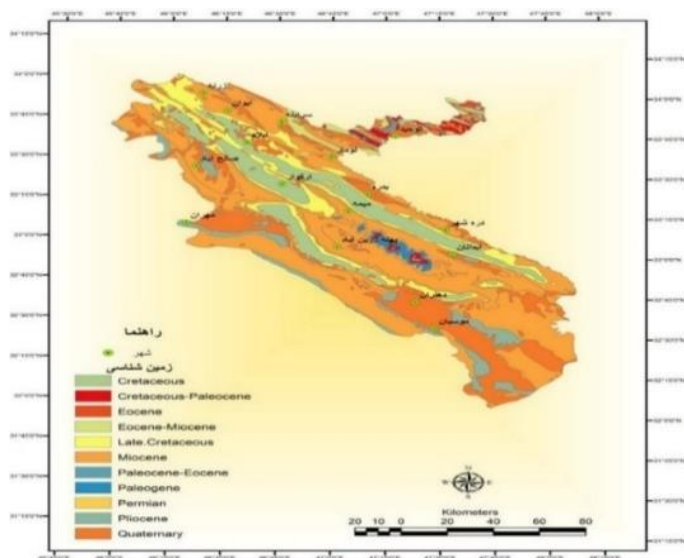
یافته‌های پژوهش

آمایش سرزمین در مفهوم کلی دانشی است که در زمینه سازماندهی فضاها و مکان‌های جغرافیایی از منظر شرایط مختلف طبیعی شامل اقلیم و آب و هوا، ژئومورفولوژی و زمین‌شناسی، حیات گیاهی و جانوری، مخاطرات طبیعی (نظیر سیلاب‌ها و زمین لرزه‌ها) و... و نیز شرایط انسانی از قبیل ابعاد اجتماعی و جمعیتی، ابعاد اقتصادی (شامل بخش‌های

اقتصادی مختلف)، ابعاد فرهنگی، مخاطرات انسانی و ... به بحث و بررسی می‌پردازد. بنابراین به‌منظور آمایش دفاعی منطقه ایلام و نیز تدوین ملاحظات دفاعی به ارزیابی مؤلفه‌های طبیعی، انسانی و نظامی منطقه پرداخته می‌شود.

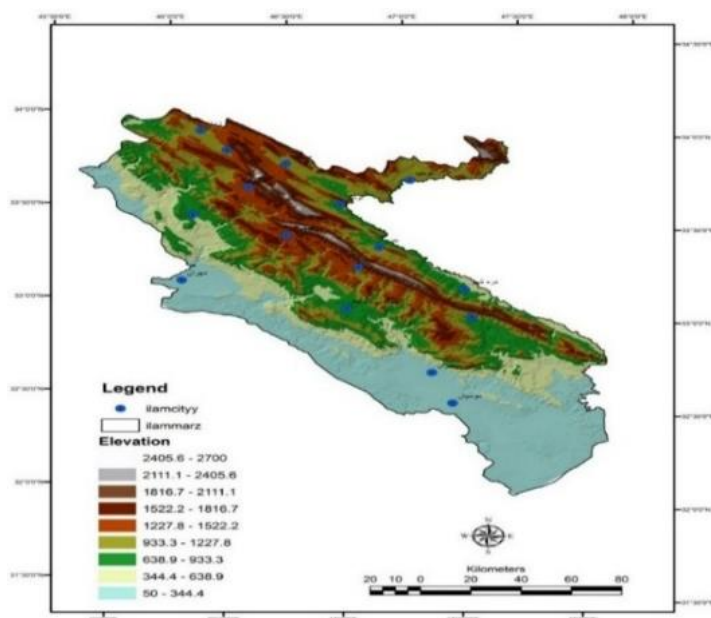
توپوگرافی و زمین‌شناسی

بلندی یا ارتفاع یکی از معیارهای تأثیرگذار در دفاع بوده و از اهمیت خاصی در این حوزه برخوردار است. با توجه به اینکه هدف عمده در دفاع غیرعامل انجام مجموعه‌ای از برنامه‌ریزی‌ها و اقدامات به‌منظور کاهش آسیب‌پذیری در مقابل تهدیدات دشمن است، بنابراین دسترسی به ارتفاعات باعث کاهش آسیب‌پذیری می‌شود و عامل مثبتی در دفاع به‌حساب می‌آید. از ارتفاع صفر تا حدود ۲۵۰۰ متر با افزایش ارتفاع بر قابلیت دفاعی منطقه افزوده می‌شود، اما از ارتفاع ۲۵۰۰ متری به بالا به علت کاهش فشار هوا (کمبود اکسیژن) و شیب‌های خیلی تند از قابلیت دفاعی کاسته می‌شود محدوده جغرافیایی مورد نظر از لحاظ زمین‌شناسی به دو قسمت شمال شرقی و جنوب غربی تقسیم می‌گردد که تشکیلات زمین‌شناسی شمال شرقی آن را سازنده‌هایی از قبیل سروک، سورگاه، ایلام، گورپی و پاپده تشکیل داده و در قسمت جنوب غربی منطقه سازنده‌های آسماری که شامل آهک‌های کرم رنگ می‌باشند مشاهده می‌گردد که سن این لایه مربوط به الیگوسن زیرین تا میوسن زیرین از دوران سوم زمین‌شناسی است. (شکل ۲)

شکل (۲): واحدهای زمین شناسی منطقه ایلام

همانطوری که در شکل (۳) مشاهده می گردد، طبقه بندی ارتفاعی استان ایلام بین ۵۰ تا ۲۷۰۰ متر متغیر است. استان ایلام در بزرگ ترین ناودیس زاگرس واقع شده و رسوبات دوران اول تا چهارم زمین شناسی سازند آن را تشکیل می دهند و تمامی این رسوبات در حرکات کوهزائی به صورت بخشی از سلسله جبال زاگرس که امتداد شمال غربی، جنوب شرقی دارد به وجود آمده است. این رشته کوه ها در نیمه شرقی و شمال شرقی منطقه از کوهستان های بلند ولی نیمه غربی و جنوب غربی آن از ناحیه کم ارتفاعی تشکیل یافته است که دشت های گرمسیری منطقه مهران، دهلران و دشت عباس را در بر می گیرد. چهره خارجی زمین در منطقه مورد نظر به لحاظ ویژگی های فیزیکی دو پدیده طبیعی متفاوت، مناطق پست دشتی و مرتفع کوهستانی را در بر می گیرد.

شکل (۳): طبقه‌بندی ارتفاعی منطقه ایلام

شبکه آب‌های جاری منطقه ایلام

رودخانه‌ها از جمله موانع طبیعی هستند که در دفاع نقش بسیار مهمی دارند و پس از کوه‌ها به لحاظ داشتن قابلیت دفاعی در درجه دوم اهمیت قرار دارند. قابلیت دفاعی رودخانه‌ها مربوط به ویژگی‌های فیزیکی آن‌ها مانند پهنا، عمق، سرعت جریان آب، دبی رودخانه و طول آن‌ها است. از بعد دفاع غیرعامل فواصل نزدیک به رودخانه (۰ تا ۲۰۰۰ متری) به علت قرار گرفتن در محدوده بستر سیلابی حائز کمترین امتیاز است. در مقابل با افزایش فاصله از بستر سیلابی بر میزان اهمیت و امتیاز افزوده می‌شود. رودخانه‌های منطقه یاد شده به علت وجود کوه‌های مرتفع که عمدتاً در فصل سرد سال پوشیده از برف هستند و به علت وفور بارندگی در منطقه و نیز به سبب وجود شیب‌های تند، قسمت‌های زیادی از نزولات جوی به صورت سیلاب و از طریق مجاری رودخانه‌ای وارد دشت‌های کم ارتفاع

✓ رودخانه چنگلوله: این رودخانه نیز از دامنه جنوبی کبیرکوه، به ارتفاع ۱۷۰۰ متر سرچشمه می‌گیرد، طول آن ۶۰ کیلومتر و عرض رودخانه از ۴/۵ متر تا ۱۱۶ متر و عمق آن از ۲۵ سانتی متر تا ۲/۵ متر در فصول مختلف سال در نوسان است.

✓ رودخانه میمه: این رودخانه به طول ۱۴۵ کیلومتر که از کبیرکوه سرچشمه و سپس با توجه به شیب زمین وارد خاک عراق می‌شود.

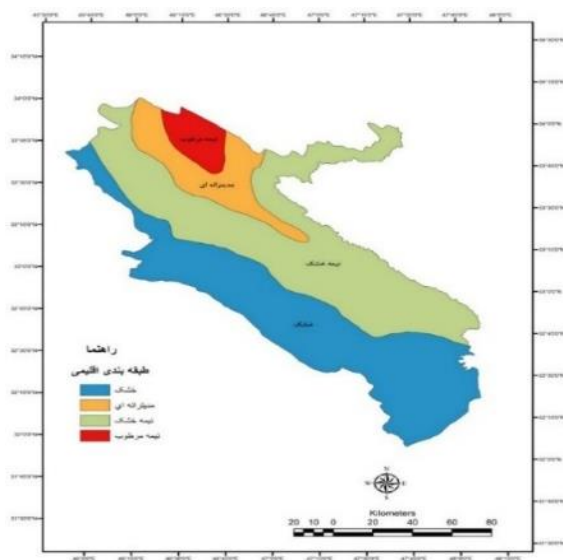
✓ رودخانه دوویرج: این رودخانه نیز از کبیرکوه سرچشمه گرفته و پس از طی مسافتی وارد خاک عراق می‌گردد.

ویژگی‌های اقلیمی منطقه

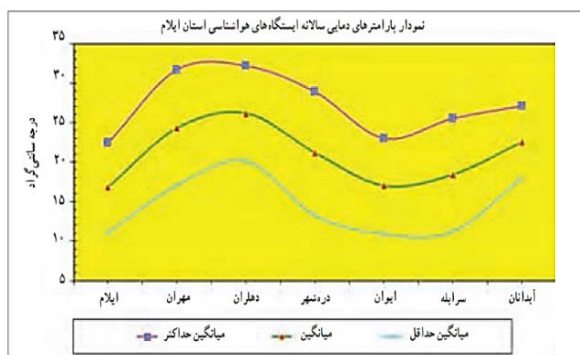
عناصر اقلیمی از پارامترهایی هستند که می‌توانند در دفاع عامل و غیرعامل نیروهای نظامی نقش داشته باشند. اقلیم استان ایلام به تقلید از اقلیم مناطق مرزی همجوار تحت تأثیر فاکتورهای مهم جغرافیایی و توده‌های هوا و سیستم‌های هواشناسی قرار دارد. اختلاف دما و بارندگی ناشی از اختلاف ارتفاع حدود ۳۰۰۰ متر در بخش‌های شمالی و جنوبی منطقه سبب شده که سه منطقه گرمسیری، معتدل و سردسیر در آن به خوبی به چشم آید. در منطقه سردسیر مثل کبیرکوه حداقل دما به (۱۵-) درجه سانتی‌گراد نزول پیدا می‌کند و در مناطق کم ارتفاع غربی و جنوب غربی دشت‌های گرمسیری که کمتر از ۳۰۰ متر ارتفاع دارد هوا نسبتاً گرم است. استان ایلام به خصوص در بخش‌های هم مرز با خوزستان و کشور عراق در فصول گرم سال تحت تأثیر توده هوای گرم و خشک موجود بر فراز صحاری عربستان قرار می‌گیرد که علاوه بر دریافت گرمای خشک از طوفان‌های گرد و غبار این صحاری نیز بی‌نصیب نمی‌ماند. در فصل زمستان هوا در این منطقه ملایم است و منطقه میانی نیز دارای آب و هوای گرمسیری و معتدل است و دمای آن حتی به زیر صفر می‌رسد. میزان بارندگی از غرب به شرق و از جنوب به شمال افزایش پیدا می‌کند. یکی دیگر از عوامل مهم مؤثر بر شکل‌گیری اقلیم استان عرض جغرافیایی است؛ بدین ترتیب که

میانگین سالانه دما در دهلران واقع در جنوب منطقه ۲۵/۲ درجه سانتی‌گراد و در شهرستان ایلام ۱۶/۶ درجه سانتی‌گراد است. علاوه بر آن ساعات آفتابی، پوشش ابری و تعداد روزهای یخبندان نیز در محور شمالی جنوبی استان از عرض جغرافیایی تبعیت می‌کند. به‌منظور طبقه‌بندی اقلیمی منطقه ایلام از روش طبقه‌بندی اقلیمی دمارتن استفاده گردید. بر اساس این طبقه‌بندی اقلیمی که در شکل (۵) نشان داده شده است، چهار تیپ عمده اقلیمی در منطقه ایلام تشخیص داده شده است. این اقالیم عبارتند از: ۱- اقلیم خشک ۲- اقلیم نیمه‌خشک ۳- اقلیم مدیترانه‌ای ۴- اقلیم نیمه مرطوب

دماهای پایین (زیر صفر درجه) و بالا (بالای ۳۵ درجه سانتی‌گراد) از لحاظ عملیات نظامی و دفاع غیرعامل مهم می‌باشند. دمای متوسط سالانه در منطقه مورد مطالعه بین ۱۷ تا ۲۶ درجه سانتی‌گراد متغیر است. به‌طور کلی از غرب به شرق و از جنوب به شمال دمای هوا کاهش می‌یابد. پایین‌ترین دما با حدود ۱۷ درجه سانتی‌گراد در ایستگاه ایوان و بالاترین دما با حدود ۲۶ درجه سانتی‌گراد در ایستگاه دهلران اتفاق می‌افتد. پراکندگی دمایی منطقه، نشان‌دهنده‌ی افزایش درجه حرارت با کاهش ارتفاع و عرض جغرافیایی است.

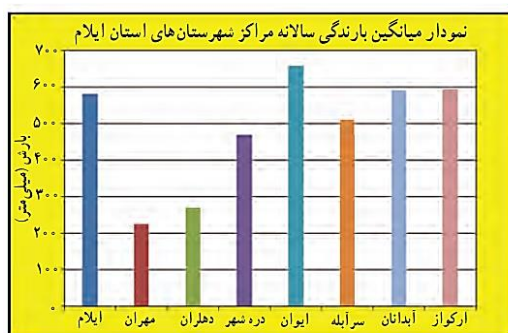

شکل (۵): ناحیه‌بندی اقلیمی به روش دمارتن

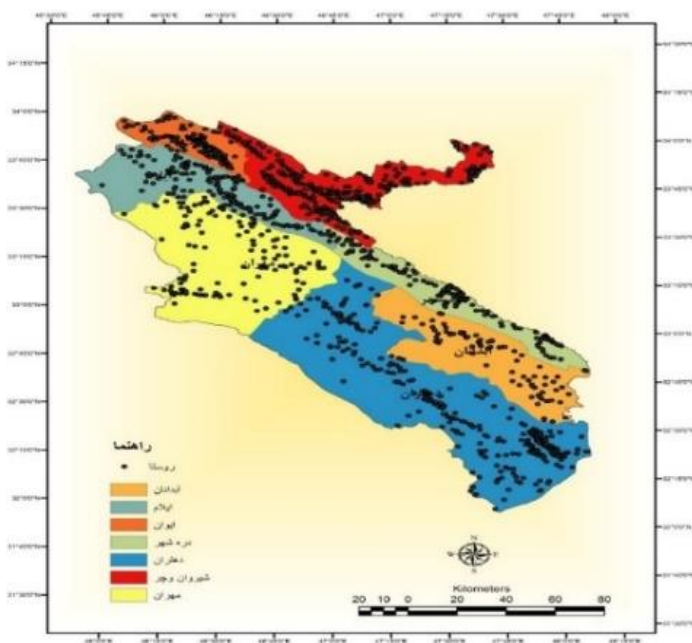

شکل (۶): میانگین حداقل، حداکثر و متوسط دما در منطقه ایلام

بارندگی یکی از عناصر اقلیمی تأثیرگذار در عملیات نظامی است. ریزش‌های جوی همراه با طوفان‌های شدید از لحاظ نظامی برای نیروها و تجهیزاتشان فاجعه‌آمیز بوده و مشکلاتی برای آن‌ها به وجود می‌آورد که منجر به تأخیر در اجرای عملیات، مانور و هرگونه حرکات می‌شود. در طول دوره آماری مورد مطالعه میانگین بارش استان بین ۲۲۰ تا ۶۶۰ میلی متر متغیر بوده است. ایستگاه ایوان با ۶۶۰ میلی متر بیشترین و مهران با ۲۲۰ میلی متر کمترین مقدار بارش را دارا می‌باشند. یعنی به طور متوسط مرطوب‌ترین نقطه منطقه نزدیک ۳ برابر خشک‌ترین نقطه بارش دریافت می‌کند. مناطق شمال شرقی ایلام به علت اثر توپوگرافی و ویژگی ارتفاعی بیشترین بارش را در منطقه ایلام دریافت می‌کنند (شکل ۷).

شکل (۷): میانگین مجموع بارش سالانه در منطقه ایلام

شکل (۸): توزیع جغرافیایی سکونتگاه های استان ایلام

پراکندگی سکونتگاه های شهری و روستایی

مناطق مسکونی و سکونت گاه های موقت و دائم در دفاع عامل و غیرعامل دارای اهمیت هستند. نزدیکی مراکز حساس و مهم به شهرها و مراکز جمعیتی باعث ارتقای سطح ایمنی آن ها از نظر دفاع غیرعامل شده و در مواقع حمله دشمن نیز به علت نزدیکی به مراکز جمعیتی در مدت زمان کمتری می توان آسیب های احتمالی را برطرف کرد. اما چون نزدیکی بیش از حد مراکز نظامی به شهر نیز باعث افزایش میزان تلفات مالی و جانی می گردد، پس از لحاظ دفاع غیرعامل فواصل بسیار نزدیک و بسیار دور نامطلوب و فواصل متوسط مطلوب می باشند. در استان ایلام با توجه به شرایط آب و هوایی و محیط مساعد طبیعی از قدیم هر سه نوع شیوه زندگی یعنی کوچ نشینی، روستانشینی و شهرنشینی شکل گرفته است. جمعیت عشایری استان ایلام با تعداد ۹۷۳۶ خانوار و ۵۹۴۲۵ نفر، یازده درصد جمعیت

استان را تشکیل می‌دهند. طبق سرشماری ۱۳۹۰، ۳۵/۷ درصد (۱۹۹۳۲۷ نفر) از جمعیت استان در روستاها ساکن بوده‌اند. نحوه پراکندگی سکونتگاه‌های روستایی که در شکل (۸) مشاهده می‌گردد، متأثر از شرایط جغرافیایی است و به علت شرایط آب و هوایی و مراتع مناسب بیشتر در بخش‌های شرقی و شمال شرقی شکل گرفته‌اند. شهرنشینی در استان ایلام به معنا و مفهوم امروزی آن مربوط به دهه‌های اخیر است. البته سابقه شهرنشینی براساس منابع تاریخی به دوره باستان بر می‌گردد. قدیمی‌ترین آثار سکونت در استان در تپه‌های علی‌کش و بزم‌رده در دهلران کشف شده است و شهرهای سیروان و سیمره و دره شهر مربوط به دوره ساسانی است. که بر اثر وقوع زلزله در سال‌های ۲۵۸ و ۳۲۴ هجری قمری ویران و متروک شده‌اند. لیکن از آن پس، به مدت بیش از یازده قرن پیدایش شهر و توسعه شهری در ایلام به تأخیر می‌افتد.

محورهای مواصلاتی منطقه‌ی ایلام

یکی دیگر از عوارضی که در عملیات نظامی موردتوجه قرار می‌گیرد دسترسی به محورها و جاده‌های مواصلاتی برای جابجایی نیروها، تدارکات و پشتیبانی است. از بعد پدافند غیرعامل نزدیکی زیاد مراکز حساس و مهم به راه‌ها و معابر مواصلاتی امکان دسترسی نیروهای مهاجم را به آن‌ها افزایش داده و در نتیجه آسیب‌پذیری این مراکز در برابر هرگونه حملات بالا می‌رود؛ بنابراین در مکان‌گزینی مراکز حساس و مهم تا حد امکان باید از نزدیکی بیش‌ازحد به معابر و راه‌های مواصلاتی خودداری کرد (فخری، ۱۳۹۲). محورهای ارتباطی زمینی در استان ایلام عمدتاً به‌صورت جاده‌های ارتباطی که عمدتاً درجه ۱ و ۲ هستند، می‌باشند و خطوط ریلی در این استان وجود ندارد.

✓ محور شمالی: محور ایلام-ایوان-اسلام آباد غرب به طول ۱۱۲ کیلومتر و از نوع آسفالت‌ه درجه یک است که این منطقه را از طریق گردنه قلاچه به کرمانشاه ارتباط می‌دهد.

✓ محور جنوبی: این راه ارتباطی شهرهای ایلام را از طریق صالح آباد به مهران و پس از گذشتن از آن به دهلران و موسیان مربوط می‌سازد. طول این محور ۲۶۶ کیلومتر و عرض آن ۸ متر و از نوع آسفalte درجه ۱ و ۲ می‌باشد.

✓ محور شرقی: این محور شهرهای ایلام، دره شهر، آبدانان را به هم مرتبط می‌سازد که طول آن ۱۴۲ کیلومتر بوده و از نوع آسفalte درجه یک می‌باشد.

✓ محور شمال غربی: این محور ۱۴۸ کیلومتر است و از نوع آسفalte درجه ۱ و ۲ می‌باشد. این محور شهرهای مرزی منطقه را (مهران، صالح آباد) به شهرستان سومار در امتداد مرز در منطقه کرمانشاه مرتبط می‌سازد.

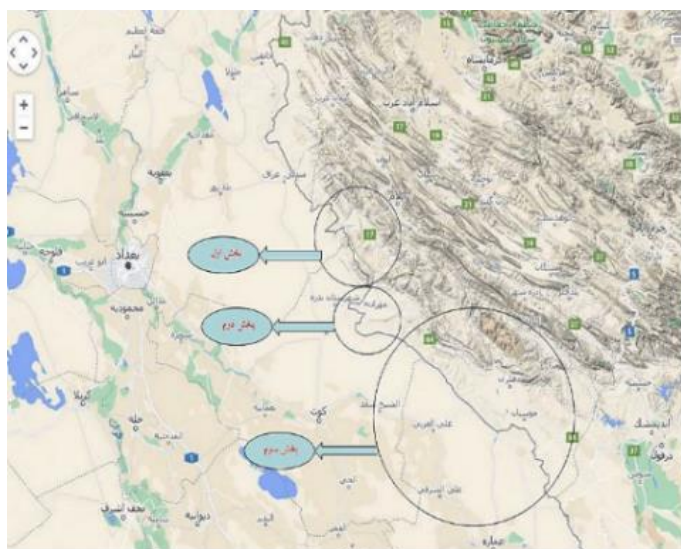
ملاحظات دفاعی و امنیتی مرز ایلام از لحاظ جغرافیای نظامی

منطقه ایلام حدود ۴۳۰ کیلومتر با کشور عراق مرز مشترک دارد که از جنوب سومار شروع و تا رودخانه دوویرج ادامه می‌یابد.

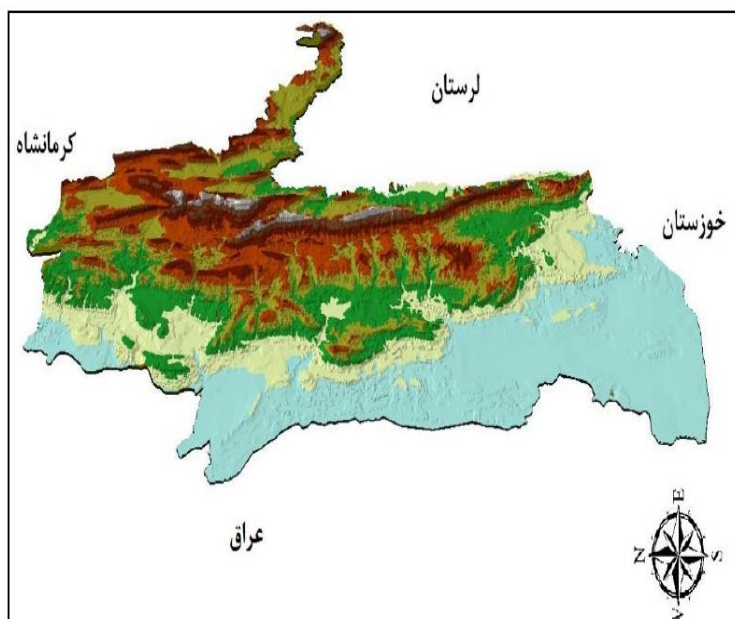
در فاصله بین رودخانه دوویرج تا جنوب پیشرفتگی مهران جبل حمزین قرار دارد که بلندترین قله آن ۴۰۰ متر ارتفاع دارد در این محدوده جغرافیایی در آن سوی مرز در خاک عراق تپه ماهورهایی واقع شده که مشرف بر معبر وصولی عین خوش، چم سری، شراهانی و زبیدات عراق است. از عوارض طبیعی دیگر این منطقه وجود رودخانه‌های دوویرج و میمه است که به‌عنوان یک معبر نفوذی از آن‌ها می‌توان بهره‌برداری نمود. مرز در ناحیه میانی منطقه مهران یک پیشرفتگی به عمق تقریبی ۱۹ کیلومتر و به عرض ۱۵ کیلومتر را تشکیل می‌دهد که سطح آن صاف و بی‌عارضه است ولی در جناحین آن دو رشته ارتفاع به نام‌های زالوآب، کانی سخت، نمه کلان بو و در سمت جنوب، کوهستان قلعه آویزان دیده می‌شود. ارتفاعات زالوآب حاکمیت کاملی را بر تنگ کنجان چم دارد که به منزله گلوگاه ورودی به دشت مهران از طرف ایلام خواهد بود (شکل ۹). از شمال پیشرفتگی مهران تا جنوب سومار که بخش شمالی مرز را شامل می‌گردد، ارتفاعات نسبتاً بلندی قرار دارد که مرتفع‌ترین آن کوه میمک می‌باشد، که مساحتی حدود ۱۱۰ کیلومتر مربع را در این منطقه

اشغال نموده، به طوری که هر چه قدر از روی این ارتفاعات به طرف خاک عراق پیش برویم، به تدریج از ارتفاع آن کاسته و خاک آن کشور کاملاً مسطح می گردد. کوهستان میمک با توجه به موقعیت جغرافیایی و شیب ملایم آن به طرف خاک عراق در میان سایر ارتفاعات منطقه از اهمیت نظامی خاصی برخوردار است.

در سرتاسر کشور جمهوری اسلامی ایران، منطقه ای که بزرگترین سدهای غیرقابل عبور و مهمترین موانع کوهستانی پر ارزش را در خود جای می دهد استان ایلام می باشد. در این منطقه سه رشته ارتفاع به موازات یکدیگر طوری قرار دارند که هر اندازه به طرف داخل پیش رویم سخت تر و عبور از آن مشکل تر می گردد. اولین سد کوهستانی در سمت جنوب غربی منطقه را جبل حمزین تشکیل می دهد. این کوهستان از جنوب ارتفاعات قلعه آویزان شروع و به طرف معبر چیلات در امتداد مرز ایران و عراق ادامه یافته و در نزدیکی فکه خاتمه می یابد. جبل حمزین به شکل تپه ماهوری با تشکیلات مارنی که به صورت رشته های پیوسته و یا منفرد دارای زوایای بی روح دیده می شود که قابل عبور می باشد و در تمام نقاط می توان به دشت های دهلران، مهران و نزدیکی ایلام راه یافت و برای عملیات چریکی خواستگاه مناسبی است. پس اولین سد کوهستانی موجود دارای ارزش نظامی زیادی نیست و آن را به عنوان یک موضع محلی می توان به حساب آورد. رشته ارتفاعات دیگری در عقب جبل حمزین واقع می شود که از کوهستان های متعدد و متوالی تشکیل می گردد که عموماً گسسته گشته دارای پرتگاه ها و معابر صعب العبور می باشد که به جلگه های واقع در منطقه منتهی می گردد. رشته سوم که آخرین سد طبیعی منطقه را تشکیل می دهد، کوهستانی است مرتفع، طویل، حجیم و صعب العبور که به استثنای چند گذرگاه معدود عبور از آن بسیار سخت و حتی غیرممکن است. چهارمین مانع مهم در عقب این سد اصلی وجود رودخانه سیمره می باشد که اهمیت و ارزش نظامی کبیرکوه را مضاعف می سازد، به طوری که منطقه ایلام به مناسبت ساختمان طبیعی یک منطقه پدافندی و غیرعامل می باشد. منطقه یاد شده با محدودیت فضای مانوری و خطوط مواصلاتی مواجه می باشد و به اجبار واحدهای عملیاتی را کانالیزه می نماید (شکل ۱۰).

شکل (۹): نوار مرزی استان ایلام با کشور عراق

شکل (۱۰): مواضع دفاعی و پدافندی استان ایلام

نتیجه‌گیری

از نظر کارشناسان مداخلات نظامی و اقدامات تجاوزکارانه‌ای مانند حمله نظامی، بمباران مراکز مهم نظامی، اقتصادی و زیرساخت‌های حیاتی و حساس بارزترین مصادیق تهدیدات نظامی به شمار می‌روند. به‌طور معمول در حملات نظامی به خصوص حملات هوایی و موشکی دو نوع هدف وجود دارد. اول اهداف نظامی که شامل استقرارگاه‌های مختلف نظامی می‌شوند و دوم تأسیسات زیربنایی، مراکز حساس و حیاتی که از صحنه نبرد دور بوده اما حمله و نابودی آن‌ها نقش مهمی در پیروزی یا شکست دشمن ایفا می‌کند. به‌طور طبیعی اولین هدف مورد نظر دشمن در حمله و تهاجم نظامی به یک کشور، مراکز و استقرارگاه‌های نظامی آن کشور است. رویکرد آمایشی به ساماندهی سازمان دفاعی یک کشور منجر به این مسئله می‌شود که سازمان فضایی نیروهای مسلح به‌گونه‌ای در فضا استقرار یابد که حداکثر امنیت و قابلیت دفاعی برای کشور فراهم شود. در این میان یکی از اقدامات اساسی و عمده در بحث دفاع غیرعامل جهت مخفی ماندن و در تیررس نبودن تأسیسات نظامی - صنعتی و مراکز مهم حیاتی، انتخاب محل مناسب برای آن‌ها است. تجربه کشورهای دیگر نشان می‌دهد که رعایت ملاحظات دفاعی - امنیتی در آمایش سرزمینی، استقرار مراکز و تأسیسات نظامی و غیرنظامی، به‌طور قطع در افزایش قابلیت‌های دفاعی این گونه مراکز و کاهش خطر آسیب‌پذیری آن‌ها در مواقع جنگ و بحران نقش اساسی داشته است.

فهرست منابع

آفتاب، احمد؛ نظم فر، حسین؛ موسوی، میر نجف و عشقی، علی (۱۳۹۵). تأثیر عوامل جغرافیایی بر پدافند غیرعامل در مناطق مرزی استان آذربایجان غربی با تأکید بر مکان‌یابی مراکز نظامی، پژوهش‌نامه مطالعات مرزی، سال چهارم، شماره دوم، صص ۱۵۵-۱۲۷.

پاشازاده، منوچهر؛ سیدین، افشار و پارسای مقدم، مهدی (۱۳۹۶). تحلیل نقاط بهینه استقرارگاههای نظامی بر مبنای ملاحظات دفاعی و امنیتی با استفاده از GIS (مطالعه موردی: استان اردبیل)، فصلنامه مدیریت نظامی، سال هفدهم، شماره ۲، صص ۵۱-۲۳.

جعفرزاده، جعفر و ولیزاده کامران، خلیل (۱۳۹۷). مکانیابی پادگان نظامی در شهر اردبیل با رویکرد پدافند غیرعامل با استفاده از تلفیق سنجش از دور، GIS و روش های تصمیم گیری چند معیاره، نشریه پژوهش و برنامه ریزی شهری، سال ۹، شماره ۳۲، صص ۵۲-۴۱.

حاج حسینزاده، حامد، آفادادی، ابوالفضل (۱۳۸۷). نقش پدافند غیرعامل در مدیریت ریسک پروژه های ملی و استراتژیک، اولین کنفرانس بین المللی مدیریت استراتژیک پروژه ها.

حنفی، علی؛ موسوی، میر نجف (۱۳۹۲). مکانیابی مراکز حساس و مهم نظامی در مناطق مرزی ایران و ترکیه با توجه به شاخص های هیدروژئومورفوکلیمایی با رویکرد پدافند غیرعامل، نشریه مدیریت نظامی، شماره ۵۱، صص ۷۲-۴۵.

حنفی، علی؛ بیات، حمیدرضا؛ نعمتی، امیرحسین (۱۳۹۸). ارزیابی تأثیر عوامل جغرافیایی بر دفاع غیرعامل در مناطق مرزی ایران و افغانستان (با تأکید بر مکانیابی مراکز نظامی) فصلنامه مدیریت نظامی، (۷۵) ۱۹، صص ۶۰-۳۳.

رضایی، جلال؛ سنبلی، محمد رسول (۱۳۹۲). پدافند غیرعامل، تهران: انتشارات دانشگاه افسری امام علی (ع)، چاپ اول.

علی نژاد، مهدی؛ عابدی، یونس (۱۳۹۳). تحلیل جغرافیایی نوار مرزی ایران و پاکستان از منظر دفاع و امنیت (براساس داده های GIS)، پژوهش نامه مطالعات مرزی، شماره ۵، صص ۲۸-۱.

لطفی، احمد؛ حنفی، علی و عباسزاده، ناصر (۱۳۹۵). مکانیابی نقاط بهینه برای اردوگاه های دانشگاه افسری امام علی (ع) با استفاده از روش تلفیقی GIS و مدل برنامه ریزی خطی، فصلنامه مدیریت نظامی، سال شانزدهم، شماره پیاپی ۶۲، صص ۴۶-۲۳.

فتحی، محمدحسین (۱۳۸۹). تحلیل ژئومورفولوژیکی مکان گزینی مراکز نظامی با استفاده از GIS&RS مطالعه موردی: دامنه های غربی کوهستان سهند، پایان نامه جهت دریافت درجه کارشناسی ارشد در رشته جغرافیای طبیعی، دانشگاه تبریز.

فخری، سیروس (۱۳۹۱). ژئومورفولوژی زاگرس جنوب شرقی (شمال تنگه هرمز) و تأثیر آن بر دفاع غیرعامل از مراکز حیاتی، حساس و مهم (با تأکید بر مکان‌یابی)، پایان‌نامه دکتری در رشته جغرافیای طبیعی - دانشکده جغرافیا دانشگاه تهران.

صادقی، حجت‌اله؛ سیروسی، حمید؛ صادقی، حسین و فدایی، معصومه (۱۳۹۳). تحلیل مکانی - فضایی مراکز انتظامی بر اساس اصول پدافند غیرعامل با تأکید بر معیارهای کالبدی - طبیعی، اجتماعی و اقتصادی (مورد مطالعه: شهر بیرجند)، دو فصلنامه پژوهش‌های بوم‌شناسی شهری، سال پنجم، شماره ۲، پیاپی ۱۰، صص ۸۴-۶۷.

مولوی، ارزنگ (۱۳۷۸) مکان‌گزینی یک لشکر نمونه در یک عملیات آفندی با استفاده از سیستم اطلاعات جغرافیایی و سنجش‌ازدور (مطالعه موردی: منطقه زاویه)، پایان‌نامه جهت دریافت درجه کارشناسی ارشد در رشته سنجش‌ازدور، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه تربیت مدرس
نصیری، محمدرضا (۱۳۸۸). ارائه مدل مکان‌یابی مراکز حساس و حیاتی با توجه به اصول پدافند غیرعامل، پایان‌نامه جهت دریافت درجه کارشناسی ارشد در رشته مهندسی صنایع گرایش سیستم‌های اقتصادی و اجتماعی، دانشگاه علم و صنعت دانشکده صنایع.

Corson., 2007, An all hazard approach to us military base camp site selection, Asia pacific center for security studies, Department of Geology and Geography Northwest Missouri State University, p1-10.

Callins, JM, 1998, Military Geography For Professionals And the Public. National Defense University Press Washington, d, c.

Mendoza, Guillermo, Alan B. Anderson, George Z. Gertner., 2002, Integration Multi Criteria Analysis and GIS for Land Condition Assessment, Part II, Allocation for Military Training Area, Journal of Geographic Information and Decision Analysis, Vol. 6, No. 1, PP. 17-30.

Qiang Liu, Xuejing Ruan, Pulong shi, 2001, Selection of emergency shelter sites for seismic disasters in mountainous regions: Lesson from the 2008 Wenchuan Ms 8.0 Earthquake, China, Asian Earth Sciences, p 926-934.